

Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri

Old Uighur Turkish Legal Documents

Keskin, Berker (2022). Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 831 s. ISBN: 978-975-17-5271-0

Rabia Saral¹

¹Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: R.S. 0000-0002-9438-2868

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Rabia Saral,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
İstanbul, Türkiye

E-mail: rabia.saral@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 30.03.2023

Kabul/Accepted: 00.05.2023

Atıf/Citation:

Saral, R. (2023). Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri [Berker Keskin'in "Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri" adlı eserinin değerlendirmesi]. *TUDED*, 63(1), 261–268.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2023-1273603>

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Dili, Eski Uygur Türkçesi, Uygur Hukuk Sistemi, Hukuk Belgeleri, Söz Varlığı

Keywords: Old Turkic Language, Old Uighur Turkish, Uighur Legal System, Legal Documents, Vocabulary.

amramasar abita t yri burhan uluşinta tuğmalım.

“(Birbirimizi) sevmezsek Abita Tanrı Buddha’nın ülkesinde (yeniden) doğmayalım.”¹

Uygurlar, 744 yılında Basmıl ve Karlukların desteğini arkasına alarak Köktürk Kağanlığı’nı yıkmış; bir müddet Basmılların idaresinde görev aldıktan sonra hem Basmılları hem de Karlukları ortadan kaldıracak bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Ötüken topraklarında hüküm sürmeye başlayan Uygurlar, Karabalgasun (Ordu Balık) şehrini başkent yaparak kısa zamanda Orta Asya’da bir otorite hâline gelmiştir. 840 yılına kadar sürecek olan bu h kimiyet, taht kavgaları, iç karışıklıklar sebebiyle g c kaybetmiş ve nihayetinde Uygurlar, Kırğızlar tarafından bertaraf edilmiştir. Kağanını ve devletini kaybeden Uygur boyları, dağılmaya başlamış; bir kısmı güneye,  in’in Kansu eyaletine gelerek burada Kansu Uygur Kağanlığı’nı kurmuş, bir kısmı ise tarım havzasındaki Beş Balık, Koço gibi ticaret merkezlerine yerleşerek Koço Uygur Kağanlığı altında birleşmiştir. Yaklaşık beş asır bağımsızlıklarını sürdüren bu iki kağanlıktan Koço Uygur Kağanlığı 1209, Kansu Uygur Kağanlığı ise 1226 yılında Cengiz Han tarafından Moğol h kimiyeti altına alınmıştır (Caferoğlu, 1953, s. 44; Erarslan, 2012, s. 32, 33).

Beş asırlık bir zaman diliminde hüküm süren Uygurlar, yüksek bir medeniyet inşa ederek kendilerinden sonraki pek çok dönemi etkilemiştir ( zyetgin, 2014, s. 18). Bu durumun oluşmasındaki en büyük etken, Manihaizm’in devletin resmî dini olarak kabul edilmesi ve bu kabulün beraberinde getirdiği yerleşik yaşam tarzının benimsenmiş olmasıdır. Her ne kadar Manihaizm zaman içinde etkisini yitirip yerini Budizm’e bırakmış olsa da Uygurlar arasında din olgusu önemli bir yere sahiptir. Nitekim Manihazim ve Budizm başta olmak üzere, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlerin etkili olduğu köklü bir edebiyat meydana getirilmiştir.

Yerleşik yaşam tarzının bir sonucu olarak şehirler kuran Uygurlar, sanat ve edebiyatın yanı sıra ticarete de önem vererek ekonomik açıdan g cl  bir devlete sahip olmuştur. Nitekim İpek Yolu ticaretinin önemli noktalarında yer alan bu şehirler, gerek ticari gerekse kültürel açıdan farklı toplulukları bir araya getiren birer cazibe merkezi hâline gelmiştir.

Musikiden resim sanatına; tıptan astronomiye; teliften tercümeye kadar çeşitli alanlarda eserler bırakan Uygurlar, adeta bir medeniyet mozaiği meydana getirmiştir. Uygurlardan günümüze ulaşan dinî mahiyetteki eserlerin yanı sıra “din dışı metinler” olarak ifade edilen pek çok sivil belge mevcuttur.

Eski Uygur Trkesine ait hukuk belgeleri üzerine yapılan  alışmalar W. Radloff ile başlamakla birlikte S. Malov, A. Caferoğlu, R. R. Arat, L. Clark, N. Yamada gibi pek çok bilim insanı tarafından devam ettirilmiştir. Bu bağlamda incelemeye konu olan “*Eski Uygur Trkesi Hukuk Belgeleri*” adlı eser, erişilebilir durumda olan tüm hukuk belgelerini kapsaması bakımından bu alandaki en derli toplu ve en güncel yayımdır.

1  eş33; 4-5. Satır.

Bu çerçevede Dr. Öğr. Üyesi Berker Keskin'in 2020 yılında hazırladığı “*Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*” adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâli olan bu çalışma, din dışı metinler içinde yer alan hukuki nitelikli belgelerin söz varlığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. 2019 yılında Göttingen Georg-August Üniversitesi, Türkoloji ve Orta Asya Araştırmaları Seminerinde misafir araştırmacı olarak bulunan Keskin, Berlin’deki koleksiyonları birinci elden inceleyerek belgelerin transkripsiyonunu ve Türkiye Türkçesine aktarımını gerçekleştirmiştir.

Yedi bölümden oluşan çalışmanın “*Giriş*” kısmında Eski Uygur Türkçesine ait belgelerin Türk dili ve tarihi içindeki önemine değinen Keskin, hukuk belgelerinin içeriğinden kısaca bahsederek çalışmanın amaç ve kapsamını ortaya koymuştur.

Çalışmada 538 hukuk belgesi yer almakla birlikte bu belgelerin 150’den fazlası ilk kez Keskin tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu belgeler arasında 31 tanesinin bugüne kadar hiç incelenmediğini; 52 metnin de herhangi bir çalışmada yer almadığını dile getiren Keskin, söz konusu metinlerin hangileri olduğunu içerik ve belge numaralarını vererek dikkatimize sunmuştur.

Eserin genel hatlarına yer verilen giriş bölümünden sonra “*Eski Uygur Tarihine Genel Bir Bakış*” başlığını taşıyan ikinci bölümde, 744 yılında bağımsızlığını ilan eden Uygurların Moğol hâkimiyetine girdikleri döneme kadar olan süreç anlatılmakta ve söz konusu dönemde dil ve edebiyatı şekillendiren dinî, siyasi ve sosyal pek çok etken dile getirilmektedir.

“*Eski Uygur Hukuk Sistemi*” başlığını taşıyan üçüncü bölüm, incelenen belgelerin nasıl bir hukuki zemine oturtulması gerektiği konusunda kılavuz görevi görmektedir. Bu bağlamda dönemin hukuki düzenini anlamımıza yardımcı olan bu belgeler, Keskin tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınarak adeta Uygur hukuk sistemin el kitabı ortaya konulmuştur. Çalışmanın bel kemiğini oluşturan üçüncü bölüm, kendi içinde üç alt başlıktan meydana gelmektedir: **i) Konularına Göre Hukuk Belgeleri ii) Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgelerinde Ortak Unsurlar iii) Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgelerinin İçeriği.**

İçerdikleri konu itibarıyla çeşitlilik gösteren hukuk belgeleri, alım satım, kiralama, takas, borç, rehin gibi pek çok farklı anlaşmayı içermekte; bu sayede Uygurların ticari ve zirai düşünce yapısına ışık tutmaktadır. Keskin, söz konusu belgeleri 11 başlık altında tasnif etmiştir. Her bir başlık altında ilgili belgenin düzenleniş formüllerine yer vermekle birlikte belgelerde düzenli olarak tekrar eden ifadelerin etimolojisine dair bilgiler de aktarmaktadır. Buradan hareketle Keskin’in ortaya koyduğu 11 başlıklı tasnif aşağıdaki tabloda gösterilmiş ve söz konusu metinlerde kullanılan kalıp ifadeler bir araya getirilmiştir.

	Hukuk Belgesinin Türü	Belge İçinde Kullanılan Kalıp İfadeler	Türkiye Türkçesine Aktarımı
1	Satış Belgeleri	yuñlaklık ...kärgäk bol-	Kullanmak için... gerekli olmak
		toguru tumlitu	Doğru bir şekilde, tamamen
		sözläş- / üzüş- / käşiş-	Anlaşmak
		çam çarım kıl-	İtiraz etmek; dava etmek
2	Kira Belgeleri	anukka tut-	Hazıra tutmak, hazırlamak
		yakaka tut-	İcara vermek, kiraya vermek
		tärkä al-	(Hayvan) kiralamak; işçi çalıştırmak
3	Takas Belgeleri	täğşür-	Değiştirmek, değiş tokuş yapmak
4	Borç Belgeleri	başinta ur-	Faiz eklemek, koymak
		ävtäkiler	Evdekiler (kefil olarak)
		tüş / asıg	Faiz
5	Rehin Belgeleri	tutug ber-	Rehin vermek
		başınğa bol- / başımğa bol-	Sorumlu olmak
6	Sosyal Hayat İle İlgili Belgeler		
6.1.	Evlat Edinme Belgeleri	ogulluk ber-	Evlatlık vermek
		tüzülüşlüg kıl-	Eşit hisseli yapmak
		täñtüz tut-	Eşit saymak
		süt sävinci	Süt sevinci
6.2.	Azat Etme Belgeleri	tört yolu boş bolzun	(Onun) dört yolu boş olsun!
		boş bitig	Azatlık belgesi
6.3.	Vasiyetnameler	bitig kod- / ödiğläp kod- / ülüş kıl-	Miras bırakmak
		ata bitig / ülüş bitig	Vasiyetname
7	Vakıf Belgeleri	tuta turgu bitig	(Eldede) tutulup duran; (yerini) tutacak olan
8	Buyruklar ve Yönetmelikler	berzün	Versin!
		tutzun	Yerine tutsun, saysın!
		yam	Posta istasyonu
9	Dilekçeler	ötüg täğin-	Rica arz etmek
10	Raporlar	öz başın ölü-	Kendisini öldürmek, intihar etmek
11	Makbuzlar	böz	Bez, pamuklu kumaş

Ayrıca Keskin, belgeleri içerdikleri konu itibarıyla ele alarak devrin hukuki yapısını şekillendiren maddi ve manevi unsurlar hakkında tarihî bilgilerle de yer vermektedir. Öyle ki vasiyetnamelerde Uygurların mirasçılık anlayışına; buyruklar ve yönetmelikler bölümünde Cengiz Han'ın oğlu Ögedey Han'ın kurduğu posta teşkilatına; dilekçeler ile ilgili kısımda

tımar sistemine göre çalışan bağcılarının muaf oldukları *kalan vergisine*; günümüzde nüfus sayımı yerine geçen rapor niteliğindeki belgelere kadar pek çok önemli ve aydınlatıcı noktaya temas etmektedir.

Üçüncü bölümün ikinci kısmında hukuk belgelerinin hemen hepsinde yer alan ortak unsurlar tespit edilmiştir. Söz konusu unsurlar, Eski Uygurların resmî bir anlaşma/sözleşme yapılacağı zaman ortak bir paydada buluştuğunu gözler önüne sermekte ve özel hukukun gelişmişliğine dikkat çekmektedir. Bu durum, evrakların belli bir düzen/formül içinde hazırlandığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda Keskin, incelemiş olduğu belgelerdeki ortak unsurları, içerik farklılıklarını bir kenara koyarak 4 maddede sıralamıştır:

1. Tarihlendirme
2. Esas Konu
a. Tarafların Adı
b. Sözleşmenin Sebebi
3. Açıklama ve Ek Bilgiler
4. Tanıklıklar

Bu dört maddenin yanı sıra belgelerde dikkat çekici özelliklerden biri de dilin oldukça sade ve anlaşılır olmasıdır. Nitekim resmî bir belgenin süslü ve yorumla açık bir anlatıma sahip olmaması, belgelerin herkesçe geçerli sayıldığı varsayımını güçlendirmektedir. Buradan hareketle belgelerin tek bir kişi tarafından kayda geçirildiğini ifade eden Keskin, hacim olarak bir sayfayı geçmeyen bu evrakların, kolaylıkla taşındıklarını ve muhafaza edildiklerini bildirmektedir (s. 74).

İçerik bakımından oldukça zengin olan hukuk belgeleri, pek çok araştırmacı tarafından incelenmiş ve içerik yönünden farklı tasnifler ortaya konmuştur. Keskin, üçüncü bölümün sonunda R. R. Arat başta olmak üzere Larry V. Clark, Özkan İzgi, SUK editörleri ve S. C. Raschmann tarafından hazırlanan beş farklı tasnife yer vermiş ve bu araştırmacılardan farklı bir sınıflandırma ortaya koymuştur. Keskin, Raschmann'ın tasnifini referans aldığını ifade etmekle birlikte ondan farklı olarak satış ve kira belgelerini daha ayrıntılı incelemiş ve sözleşmeye konu olan mal, ürün ya da şahıslara göre alt başlıklar oluşturmuştur. Söz konusu farklılığı daha net ifade etmek adına aşağıdaki mukayese tablosu dikkatlere sunulmuştur.

S. C. RASCHMANN	B. KESKİN
A. Kişisel Belgeler	A. Ticari Belgeler
A.1. Sözleşmeler	A.1. Satış Belgeleri
A.1.1. Satış	A.1.1. Arazi Satış Belgeleri
A.1.2. Kiralama	A.1.2. Bağ Satış Belgeleri
A.1.3. Takas	A.1.3. Köle Satış Belgeleri
A.1.4. Borç Sözleşmeleri	A.1.4. Çocuk Satış Belgeleri
A.1.5. Rehin	A.1.5. Ev Satış Belgeleri
A.1.6. Evlat Edinme	A.1.6. Eksik/Niteliği Belirsiz Satış Belgeleri
A.1.7. Azat Etme	A.2. Kira Belgeleri
A.1.8. Vasiyet	A.2.1. Arazi Kira Belgeleri
A.1.9. Çeşitli	A.2.2. Bağ Kira Belgeleri
	A.2.3. Hayvan Kira Belgeleri
	A.2.4. Eksik/Niteliği Belirsiz Kira Belgeleri
	A.3. Takas Belgeleri
	A.3.1. Arazi Takas Belgeleri
	A.4. Borç Belgeleri
	A.5. Rehin Belgeleri

Görüldüğü üzere Raschmann'ın tasnifinde yer alan alt başlıklar, Keskin tarafından konu konu ayrıt edilerek kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunların yanı sıra iki tasnif arasındaki farklardan biri de Raschmann'ın "*Kişisel Belgeler*" olarak değerlendirdiği "*Evlat Edinme*", "*Azat Etme*" ve "*Vasiyet*" başlıklarını taşıyan belgelerin, Keskin tarafından "*Sosyal Hayat İle İlgili Belgeler*" olarak ayrı bir üst başlık altında değerlendirilmesidir. Nitekim Keskin, bu farklılığın sebebinin söz konusu üç belge türünün herhangi bir ticari kayıt içermemesi olarak açıklamaktadır.

Eski Uygur hukuk sisteminin kapsamlı bir şekilde ele alınmasından sonra, dördüncü bölümde hukuk belgeleri üzerine yapılan araştırmalara mercek tutulmuştur. Belgeler üzerine ilk bilimsel çalışmalar, 19. yüzyılda W. Radloff ile başlamış ve günümüze dek pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Keskin, kronolojik bir yöntem izleyerek hukuk belgeleri çalışmalarını başlatan, bu belgelere ışık tutan kaynak eserlere yer vermiş ve söz konusu çalışmaların içeriklerinden kısaca bahsetmiştir. Ayrıca Keskin, belgeler üzerine yapılan çalışmaların bu bölümde dile getirilen eserler ile sınırlı olmadığını ifade ederek "*Kaynaklar*" bölümünde daha ayrıntılı bir bibliyografyanın yer aldığını bildirmektedir.

Çalışmanın beşinci bölümünde yer alan uyum tablosu (konkordanz), 538 hukuk metninin içerik, belge ve katalog numarasını göstermesi bakımından pusula görevi görmekte; araştırmacıların bu belgelere ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Eski Uygur hukuk belgeleri, ilk beş bölümde sosyal, siyasi, ekonomik vb. pek çok açıdan incelenerek tarihî bir zemine oturtulmuştur. Bu zemin üzerine inşa edilen altıncı ve yedinci

bölümde söz konusu belgeler, Keskin'in sınıflandırması doğrultusunda, ilk olarak transkripsiyon harflerine, akabinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Tüm belgelerin transliterasyonunun yapılmasını gerekli görmeyen Keskin, yalnızca okunamayan yahut anlamlandırılmayan kısımlara transliterasyon yapmıştır.

Transkripsiyon bölümünde Keskin'in mukayeseli bir yöntem izlemesi dikkat çekmektedir. İncelenen hukuk belgeleri içinde daha önce hiç yayınlanmamış belgeler olduğu gibi araştırmacılar tarafından bir veya birden fazla kez yayımlanmış belgeler de mevcuttur. Bu sebeple Keskin, kendinden önce yapılan çalışmaları da dikkate alarak ilgili belge üzerinde çalışma yapan araştırmacıların çalışmalarının yayım tarihini ve sayfa aralıklarını köşeli parantez içinde göstermiştir. Açıklayıcı olmak adına bir bağ kira belgesinin (s. 163) başlangıç kısmında yer alan bilgilere aşağıda yer verilmiştir:

Bağ Kira Belgeleri (BaKi)

BaKi01

U 5278 (T.M. 78)

RaschmKat 13, No.: 134

[USp 25-26, 79, 220 (Nr. 19); Pam, 214-215; Yamada 1965, 205, 206; UigPacht 231-232 (F); SUK II, 168 (Mi22); Li 1996a, 74-75 (2.8); Sayit/Yüsüp 2000, 366-367 (113); Özyetgin 2004a, 170-171; Geng 2006, 240-241; Özyetgin, 2014, 200-201]

Çalışmanın dikkat çekici özelliklerinden bir diğeri de toplam 2432 dipnota yer verilmiş olmasıdır. Bu notlarda genel olarak bir kelimenin diğer yayımlardaki farklı okunuşları belirtilmekte; aynı zamanda yer yer etimolojik ve tarihi bilgilere de yer verilmektedir. Bunların yanı sıra Keskin, dipnotlar aracılığıyla yeni okuma önerilerini de dikkatimize sunmaktadır.

Hukuk belgeleri, Eski Uygurların sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamının birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda söz konusu belgelerin söz varlığının ortaya konulması, Türk dili ve tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın yaklaşık dörtte birini oluşturan “*Dizin*” bölümünde, kelimelerin yer aldığı belgeler ve satır numaraları belirtilmiş; bir kelimenin belgelerin tümünde kaç defa tekrar ettiği köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca Çince, Soğdca, Sanskritçe gibi farklı dillerden ödünçlenen kelimelerin orijinal hâllerine de yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise kapsamlı bir kaynakça ve 15 hukuk belgesinin tıpkıbasımı bulunmaktadır.

Türkiye’de Caferoğlu ve Arat ile başlayan Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri çalışmaları, Keskin’in söz konusu çalışması ile en güncel ve en kapsamlı hâline kavuşmuştur. Nitekim Almanya başta olmak üzere Rusya, Japonya, Finlandiya, İngiltere, Çin ve Türkiye’de bulunan, orijinali ya da tıpkıbasımı görülebilen tüm hukuk belgelerinin okunması, Türkiye Türkçesine aktarılması ve dizinin hazırlanması, yeni araştırmalar için önemli bir merhaledir. Şüphe yok ki Keskin’in bu eseri, Eski Uygur Türkçesi ve hukuk vesikaları üzerine yapılacak ilmî çalışmalar için birincil başvuru kaynağı olarak kütüphanelerde yerini alacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Arat, R. R. (1964). Eski Türk hukuk vesikaları. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1/1, 5-53.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1934). Uygurlarda hukuk ve maliye ıstılahları. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, IV, 1-44.
- Caferoğlu, A. (1953). *Türk dili tarihi I*. İstanbul.
- Erarslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin, B. (2019). Eski Uygur hukuk belgelerinde kısaltmalar. *International Journal of Old Uyghur Studies*. 1/2, 233-248.
- Keskin, B. (2021). Eski Uygur borç sözleşmelerine ait sekiz fragman. *Selçuk Türkiyat*, 51, 253-272.
- Korkmaz, F. ve Keskin B. (2018). *İpek Yolundaki eski Uygur ticari ilişkileri*. Uluslararası İpek Yolu Sempozyumu: Türkiye ile Kore Arasında Uygurlukların Etkileşimi, Bildiriler, 2-3 Temmuz İstanbul 2018. ed. Fikret Turan, Filiz Ferhatoğlu vd. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 83-96.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam öncesi Uygurlarda toprak hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.